

ԿԱՐՈ ԺԱՄԽԱՐՅԱՆ
ՀՊՄՀ հայոց պատմության
ամբիոնի հայցորդ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒՄ ԵՎ
ՍԻՐԻԱՅՈՒՄ 1923 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

1922-1923 թթ.-ին Կիլիկիայից և Արևմտյան Հայաստանից տեղահանվեցին հազարավոր որբեր: Նրանց մի մասը ապաստանեց Սիրիայում և Լիբանանում, իսկ մյուս մասը՝ Հունաստանում: Քեմալականների վարած քաղաքականությունը սպառնում էր նույնիսկ Կ. Պոլսում գտնվող հայ որբերի անվտանգությանը: Այդ պատճառով շուտափույթ քայլեր ձեռնարկվեցին Մեծ Եղեռնից հետո ողջ մնացած որբ երեխաների կյանքերը փրկելու նպատակով:

1920-ական թթ.-ի սկզբին ինչպես հայ գաղթականության, այնպես էլ որբերի տեղավորման, պարենավորման և կրթության կազմակերպման խնդիրներով զբաղվում էին գլխավորապես Մերձավոր Արևելքի նպաստամատույց կոմիտեն (Ամերկում), Հայ ազգային պատվիրակությունը և Հայ բարեգործական ընդհանուր միությունը (ՀԲԸՄ): Ամերկումը որբախնամ գործունեություն էր ծավալում նաև Խորհրդային Հայաստանում: ՀԽՍՀ իշխանությունները ձգտում էին օր առաջ հրաժարվել Ամերկումի ծառայություններից՝ համարելով <<իմպերիալիստական կազմակերպություն>>: ՀԲԸՄ-ն և Հայ ազգային պատվիրակությունը իրենց հերթին դիտարկվում էին որպես <<բուրժուական կազմակերպություններ>>: 1923 թ.-ին լույս տեսած <<Խորհրդային Հայաստան>> օրաթերթի խմբագրականներից մեկում նշված է. <<...վոչինչ չանելով գաղթականների համար՝ գաղութներում ապրող պոլիտիկոսները ճգնում են գաղթականական խնդիրը զենք դարձնել նորանոր ավանտյուրաների համար>>: Հոդվածագիրը նկատի ունի Մ. Չերազին, Ա. Չոպանյանին, Գ. Նորատունկյանին, Պ. Նուբարին և այլ գործիչների¹: Լոզանի խորհրդաժողովի ավարտից հետո Հայ ազգային պատվիրակությունը դադարեց զբաղվել քաղաքական գործունեությամբ: Այն վերածվեց խնամատար մարմնի՝ իր ուշադրությունը սևեռելով հայ գաղթականության և որբերի խնդիրներին: ՀԲԸՄ-ն նույնպես քայլեր էր ձեռնարկում

¹ <<Խորհրդային Հայաստան>>, թիվ 186, օգոստոսի 24, 1923:

դրսաշխարհում ապաստանած կարոտյալ գաղթականներին ու որբերին օժանդակելու, նրանց կրթությունը կազմակերպելու ուղղությամբ:

Նման պայմաններում խիստ կարևոր նշանակություն ստացավ գաղթականության ու որբերի խնդիրներով զբաղվող մարմինների միօրինակ գործունեությունը: Այդ նպատակով առանձին գործիչների ջանքերով փորձեր էին կատարվում Մերձավոր Արևելքի նպաստամատույց կոմիտեի, Հայ ազգային պատվիրակության, ՀԲԸՄ և Խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցիչների գործողությունները համաձայնեցնել:

Որբախնամ գործում նախաձեռնությամբ հանդես եկավ Հայ ազգային պատվիրակությունը: 1923 թ.-ին Հունաստանից անհանգստացնող լուրեր էին հասնում հունական քաղաքներում ապաստանած հայ որբերի հետ կապված: Ըստ շրջանառվող տեղեկությունների, Մերձավոր Արևելքի նպաստամատույց կոմիտեի հովանավորությամբ հիմնված որբանոցներում անտեսվում էր հայ որբերի ազգային ինքնությունը և իրագործվում էր ուժացման քաղաքականություն: Հայ ազգային պատվիրակության ներկայացուցիչները փորձում են ճշտումներ կատարել Ամերկոմի ներկայացուցիչներից, սակայն վերջիններս հերքում են այս տեղեկությունները: Ելնելով ստեղծված իրավիճակից՝ որոշվում է պատվիրակներ ուղարկել տարբեր երկրներում հաստատված ամերիկյան որբանոցներ անաչառ քննություն իրականացնելու և հետագա գործողություններին ճիշտ ընթացք տալու նպատակով: Այդ պատվիրակներից էր հայ ազգային գործիչ, մեծ գրող Վ. Թեքեյանը (1878-1948 թթ.): Նա մեծ համակրանք էր վայելում Սփյուռքում և նշված ժամանակաշրջանում Ա. Ահարոնյանի, Ա. Չոպանյանի ու Վ. Մալեզյանի հետ միասին համարվում էր հայկական դիվանագիտության հեղինակություններից մեկը²:

Վ. Թեքեյանի առաքելությանը իրենց աշխատություններում անդրադարձել են Ա. Ալպոյաջյանը, Լ. Ասմարյանը, Ս. Ավետիսյանը, Ի. Ղազարյանը և ուրիշներ³: Ըստ Ա. Ալպոյաջյանի, Վ. Թեքեյանը Կ. Պոլսից

² Պողոսեան Ս., Պողոս Նուբար փաշա. Ազգային գործիչ, Երևան, 2004, էջ 206:

³ Տե՛ս Ալպոյաճեան Ա., Վահան Թեքեան իբր հանրային մարդ եւ հրապարակագիր, Բեյրութ, 1988; Ասմարյան Լ., Վահան Թեքեյան. կյանքը և ստեղծագործությունը, Երևան, 1971; նույնի, Վահան Թեքեյան (Մանդյան 100-ամյակի առթիվ), Երևան, 1978; Ավետիսյան Ս., Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի (Ամերկոմ) գործունեությունը Հայաստանում (1918-1930 թթ.), Երևան, 2009; Վ. Թեքեյանի 125-ամյակին նվիրված գիտաժողովի զեկուցումներ, Երևան, 2004, էջ 39-40; Ղազարեան Ի., Վահան Թեքեան, Լոս Անջելես, 1984:

հեռանալով հաստատվել էր Բուլղարիայի Վառնա քաղաքում. <<Ազգային Պատուիրակությունը տեղոյն վրայ անկողմնակալ եւ անաչառ քննութեամբ մը իրազեկ դառնալու համար տիրող վիճակին, կը հրահանգէ 1923 Մարտին որ Վահան Թեքէեանը Յունաստան եւ Սուրիա այցելէ ու քննէ որբանոցներուն եւ գաղթակայաններուն վիճակն ու տեղեկագրէ>>⁴: Ներկայացնելով Վ. Թեքէյանի գործունեությունը Հունաստանում՝ Ա. Ալպոյաջյանը նշում է. <<Ուստի Յունաստանէն Սուրիա անցնել է եւ հոն ալ քննութիւն մը կատարել է ետք Թեքէեանը կ'անցնի Եգիպտոս, հոն իր ծրագիրներուն իրագործման աշխատելու համար: Եւ կը յաջողի արդարեւ: Ան Գահիրէի Հայկական Սրահին մէջ 1923 Օգոստոս 5-ին կ'ընէ բանախօսութիւն մը հոծ եւ ընտրեալ բազմութեան մը առջեւ...>>⁵: Լ. Ասմարյանը կարևորում է Վ. Թեքէյանի եռանդը որբահավաքման գործում: Հեղինակը նշում է այն երկրները, որտեղ վերոհիշյալ գործով զտնվել է Վ. Թեքէյանը՝ Բուլղարիա, Հունաստան, Եգիպտոս, Սիրիա⁶: Ս. Ավետիսյանը հավաստիացնում է, որ Գ. Նորատունկյանի հանձնարարությամբ Վ. Թեքէյանը մեկնել է Հունաստան՝ այցելելու այնտեղ հաստատված որբանոցները: Հունաստանում նրա շրջագայությունը տևել է երեք ամիս⁷: Ի. Ղազարյանը նույնպես նշում է, որ 1922 թ.-ի վերջերին Վ. Թեքէյանը հաստատվել է Բուլղարիայում: Այնուհետև Հայ ազգային պատվիրակության հանձնարարությամբ մեկնել է Հունաստան⁸:

Չնայած բազմաթիվ ուսումնասիրություններին, անհասկանալի է՝ Վ. Թեքէյանը երբ և ինչ նպատակով է այցելել Լիբանան և Սիրիա: Շփոթությունը առաջանում է ուսումնասիրություններում առկա ժամանակագրական տարբերությունների հետևանքով. հեղինակները միմյանցից տարբերվող հաջորդականությամբ են ներկայացնում Հայ ազգային պատվիրակության ներկայացուցչի այցելությունները Բուլղարիա, Հունաստան, Եգիպտոս, Լիբանան և Սիրիա: Վ. Թեքէյանի՝ Լիբանան և Սիրիա կատարած այցին քիչ հեղինակներ են անդրադառնում: Այս խնդիրները լուսաբանելու նպատակով վերոնշյալ աշխատություններից բացի կարևոր սկզբնաղբյուրներ են հանդիսանում Հայաստանի ազգային արխիվում պահպանված Հայ ազգային պատվիրակության ֆոնդը, Վ.

⁴ Ալպոյաճեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 277:

⁵ Նույն տեղում, էջ 285:

⁶ Ասմարյան Լ., Վահան Թեքէյան. կյանքը և ստեղծագործությունը, էջ 140; նույնի, Վահան Թեքէյան (Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ), էջ 27:

⁷ Ավետիսյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 125-130:

⁸ Ղազարեան Ի., նշվ. աշխ., էջ 51:

Թեքեյանի նամակները, ժամանակակից մամուլը: Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում պահպանված Վ. Թեքեյանի ֆոնդում մեզ հետաքրքրող խնդրի վերաբերյալ համապատասխան նյութեր չգտնվեցին:

1923 թ.-ի օգոստոսի 30-ին Հալեպում լույս տեսնող Սոցիալ դեմոկրատական հնչակյան կուսակցության (ՄԴՀԿ) օրգան <<Սուրիական մամուլը>> հաղորդում է. <<26 Օգս. տեղս (Բեյրութ – Կ. Ժ.) ժամանեց ծանոթ հրապարակագիր և Ռամկավար գործիչ պ. Վահան Թեքեան: Այսօր կիրակի կ'եսօրէ առաջ Ռ. Ա. կուսակցութեան մասնաճիւղի հրաւերով կը բանախօսէ - իր ճամփորձութեան յիշատակներէն - ազգ. վարժարանի սրահին մէջ>> (նույնությամբ արտատպված է թերթից – Կ. Ժ.)⁹: Վ. Թեքեյանը Բեյրութ ժամանելու մասին տեղեկացնում է Ռամկավար ազատական կուսակցության (ՌԱԿ) Եգիպտոսի շրջանակի ներկայացուցիչ Տ. Հաջընյանին 1923 թ.-ի օգոստոսի 28-ին գրված նամակում: Այստեղ մասնավորապես նշված է. <<Չորս օր թափառելով չորս օր առաջ Պէյրութ հասալ, վաղը Դամասկոս կը մեկնիմ, հոնկէ Հալէպ, հոնկէ Իսկէնտերուն եւ կը յուսամ Սեպտ. 20-ի ատենները Բարիզ րլլալ>>¹⁰: Նամակի բովանդակությունից պարզ է դառնում, որ Վ. Թեքեյանը Բեյրութ է հասել օգոստոսի 24-ին: Այնուհետև նամակագիրը ներկայացնում է իր այցելությունները որբանոցներ: Հատկանշական է հատկապես ՀԲԸՄ <<Քելեկեան-Սիսուան>> որբանոցին տված գնահատականը, որը շատ կարևոր է Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի և հայկական կազմակերպությունների հովանավորությամբ գործող որբանոցների կրթական կյանքը ուսումնասիրելու, ինչպես նաև ՀԲԸՄ նկատմամբ ցուցաբերված վերաբերմունքի տեսանկյունից. <<Բարեգործականինը, որ քաղաքին մէջն է, այցելած էի նախապէս, երկու անգամ, վերջինին հոն ճաշելով եւ ժամ մը տղոց խօսելով: Չեմ գիտեր ի՞նչու, Բարեգործականի որբանոցին կրթական մակարդակը, որ արդէն բարձր չէր, աւելի եւս իջեցուցեր էր: Ընլիֆիններէն (նկատի ունի Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի որբանոցները – Կ. Ժ.) ոմանք ձերինէն աւելի բարձր են: Այսպիսի խնայողութիւններ մահացու հարուած կուտան գործին: Բարեգործականը, որ հիմա միայն որբախնամ մարմին մը եղած է, եթէ հոգ չտանի իր պահած 1500 որբերուն (որոս կէս ծախքն ալ

⁹ <<Սուրիական մամուլ>>, թիվ 162, օգոստոսի 30, 1923:

¹⁰ <<Մամուլի մէջ տպուած եւ անտիպ երկեր ու նամակներ Վահան Թեքեանէն>>, Բեյրութ, 1987, էջ 217:

Բըլիֆեն կ'առնե) աւելի բան մը ընել քան ամերիկացիները եւ նախնական կրթութիւն մը իսկ ամբողջ չտայ անոնց, չեմ հասկնար թէ ա՛լ ի՞նչպէս կրնայ իր գծած եւ իրմէ սպասուած ազգային ծառայութիւնը կատարած ըլլալ: Կարելի չէ այսպիսի հաստատութիւն մը վաճառականի ոգով վարել. պէտք է աւելի լայն եւ գաղափարական շունչ մը մտցնել անոր մէջ. հակառակ պարագային, ես որ արդէն շատ խանդավառ մը չեմ այլ տրամաբանուած համակրութիւն մը ունիմ միայն իր մասին սկիզբէն ի վեր, խաչը պիտի քաշեմ անոր վրայ վերջնականապէս: Այստեղի ամերիկեան որբանոցներէն ոմանք բաւական լաւ են՝ դատելով երեւոյթէն: Ազգային ոգին մեռցնելու ջանք չկայ, ինչպէս կ'ըսուէր: Տղաքը առողջ եւ գոհ դէմքեր ունին: Միայն՝ հոս ալ մեծ թիւով որբեր դուրս թողւած են խնայողութեան համար եւ բաւականաչափ աղջիկներ կը գտնուին օտարներու մօտ: Գոնէ ազգային կազմակերպութիւն մը ըլլար եւ հոգածութիւն ցոյց տրուէր անոնց հանդէպ. բայց այս ալ չկայ...»¹¹: Վ. Թեքեյանը նամակի վերջում նշում է, որ մեկ օր առաջ եղել է Հալեպում, տեսակցել է պ-ն Կարապետին և Մ. Սերոբյանին:

1923 թ.-ի օգոստոսի վերջին-սեպտեմբերի սկզբին Վ. Թեքեյանը ժամանում է Դամասկոս: Հաջորդ առավոտյան նա տեսակցում է Դամասկոսի թեմի առաջնորդ Վահան վարդապետ Գևորգյանի հետ, իսկ երեկոյան մասնակցում ՌԱԿ Դամասկոսի ակումբի վարչական ժողովին, տեղեկանում նրա գործունեության մանրամասներին և համապատասխան դիտողություններ անում: Վ. Թեքեյանին հատկապէս ուրախացնում է ՄԴՀԿ տեղական մասնաճյուղի հետ առկա համագործակցությունը ազգային-կրթական գործերում: Այնուհետև ազգային գործիչը ներկա է գտնվում ՌԱԿ Դամասկոսի ակումբի ընկերական ժողովին՝ ներկայացնելով կուսակցության կազմության, կուսակցականների պարտականությունների և գործելակերպի մանրամասները: Կիրականօրյա ժամերգությունից հետո եկեղեցու բակում հոծ բազմության ներկայությամբ կազմակերպվում է մեծ միջոցառում: Նախագահում էր Վահան վարդապետ Գևորգյանը: Վ. Թեքեյանը բանախոսեց Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին հաջորդած իրադարձությունների, իր այցելած վայրերի գաղթականության մասին: Բանախոսը սիրիահայ համայնքի վիճակը գնահատեց համեմատաբար ավելի լավ: Իր այցելության ժամանակ վրանաքաղաքներում անգործ մարդկանց չհանդիպելու կապակցությամբ հայտնեց իր գոհունակությունը: Միջոցառման ավարտից հետո մտերմիկ

¹¹ <<Մամուլի մէջ տպուած եւ անտիպ երկեր ու նամակներ Վահան Թեքեանէն>>, էջ 217-218:

գրույց տեղի ունեցավ Դամասկոսի առաջնորդարանի սրահում: Նույն օրը երեկոյան ՌԱԿ Դամասկոսի ակումբը հացկերույթ կազմակերպեց հարգարժան հյուրի պատվին: Ներկա էին ազգային մարմինների ներկայացուցիչներ: Երեկոյթի ժամանակ ներկաներից մեկը շնորհաբեր անվանեց Վ. Թեքեյանի գալուստը <<...որ հիմ կը դնէ ընդհանուր հասկացողութեան մը, ընդհանուր համերաշխութեան մը և առաջին անգամ էր որ Դամասկոսի մէջ այսպիսի հաւաքոյթ մը տեղի կ'ունենար>>¹²:

Սեպտեմբերի 6-ին <<Սուրիական մամուլ>> հաղորդում է, որ երկու օր առաջ Վ. Թեքեյանը ժամանել է Հալեպ: Սեպտեմբերի 7-ի երեկոյան փաստաբան Լ. Թամզարյանի բնակարանում ՌԱԿ Հալեպի ակումբի նախաձեռնությամբ թեյասեղան է կազմակերպվում ի պատիվ մեծարգո հյուրի: Այս հանդիպման վերաբերյալ նշվում է. <<Կուսակցական համերաշխութիւններու, Սուրիահայութեան պետքերուն շուրջ եղան արտահայտութիւններ: Վ. Թեքեյանը...քանի մը վայրկեան խօսեցաւ հայութեան կրած յուսահաբութիւններու մասին ի վերջոյ գաղթականութեան մէջ տիրող յուսալքումը ծանրացաւ փարատելով Հայաստանի ներկայ կառավարութեան շուրջ բոլորուելու անհրաժեշտութեանը վրայ>>¹³: Սեպտեմբերի 9-ին Վ. Թեքեյանը բանախոսում է Հալեպի հայկական մանկապարտեզներից մեկի սրահում: Բանախոսությունը վերաբերում էր երեք կետերի.. <<...նախ խօսեցաւ Արեւմուտքի մէջ հայկական դատին կրած ճախողանքը, երկրորդ շեշտեց կուսակցութիւններու կատարած դերը հայկական կեանքին մէջ. նա ըսաւ թէ անոնք հայկական վերագարթնումի համար կատարած են մեծ աշխատանք. անոնց դերը այժմ չէ վերջացած. գաղթականութեան այլեւայլ խաւերու մէջ ժողովուրդին մշակոյթը եւ ֆիզիքականը պահելու գլխաւոր ազդակները են...ամենէն վերջ ան խօսեցաւ ներկայ Հայաստանի շուրջ եւ ըսաւ թէ <<Արտասահմանի հայութիւնը պետք է իր ուշադրութիւնը դարձնէ դէպի Հայաստան, ուր հաւաքուած է հայութեան մեծագոյն զանգուածը>> >>¹⁴: <<Արև>> թերթի Հալեպի թղթակիցը ավելի ուշ նշում է, որ Հալեպ ժամանելուն պես Վ. Թեքեյանը մասնակցեց ՌԱԿ Հալեպի ակումբի վարչական նիստին և <<...կարգ մը անլուծելի մնացած հարցեր

¹² <<Ապագայ>>, թիվ 44, սեպտեմբերի 29, 1923; <<Արեւ>>, թիվ 228, սեպտեմբերի 10, 1923:

¹³ <<Սուրիական մամուլ>>, թիվ 164, սեպտեմբերի 6, 1923; թիվ 165, սեպտեմբերի 9, 1923:

¹⁴ <<Արեւ>>, թիվ 243, սեպտեմբերի 27, 1923; <<Սուրիական մամուլ>>, թիվ 166, սեպտեմբերի 13, 1923:

կարգադրեց>>, իսկ ՌԱԿ Հալեպի ակումբի անդամական ժողովին <<...Կիլիկիոյ այլ եւ այլ տեղերէն հոս գալով ակումբին միացող ընկերներու հետ եղբայրական և ընկերական աւելի սերտ կապեր հաստատելու պէտքը շեշտեց>>¹⁵:

Սեպտեմբերի 20-ին Վ. Թեքեյանը մեկնում է Փարիզ, իսկ հոկտեմբերի 2-ին՝ մասնավոր հրավերով մասնակցում Հայ ազգային պատվիրակության նիստին: Այդ նիստին ներկա է լինում նաև Բաբկեն եպիսկոպոս Կյուլեսերյանը¹⁶: 1923 թ.-ի սեպտեմբերի 20-ին Մ. Գյուրջյանին գրված նամակը Լիբանան և Սիրիա կատարած այցելության ամփոփագրի տեսք ունի: Վ. Թեքեյանը նամակում նշում է. <<Ամիս մը Սիրիանալէ վերջ՝ այս իրիկուն կը մեկնիմ Մարսէլ ուղղակի նաւով մը: Դամասկոս գացի օթօյով (4 ժամ), հոնկէ Հալէպ թրէնով (15 ժամ), հոնկէ Իսկէնտէրուն՝ օթօ (7 ժամ), վերադարձ Իսկէնտէրուն-Հալէպ՝ օթօ, եւ Հալէպ-Պէյրոս՝ երկաթուղի, վերջապէս ամսուան մը *trépidation* [ցնցում], որ տաքին ու ուրիշ *incommodité*-ներու [սնդուքիւններու] վրայ աւելնալով, բաւական յոգնեցուց զիս: Եւ դեռ 5-6 օր շոգենաւ, 15 ժամ թրէն ունիմ՝ Բարիզ հասնելէ առաջ, ուր ոտք կոխածիս պէս, ուրիշ կարգի յոգնութիւններու մէջ պիտի իյնամ, Պատգ. ժողովի եւ Որբախնամ գործին յոգնութիւնները: Ճամփորդութեանս արդիւնքը գէշ չէ, սակայն. նախ կուսակցականորէն, որովհետեւ կնճիռներ լուծուեցան. յետոյ՝ աւելի լայն շրջանակի մէջ, որովհետեւ ամէն տեղ ժողովուրդին խօսելով՝ կարծեմ կրցայ քիչ մը *remonter* ընել [նորէն վեր հանել] զիրենք: Փոխադարձաբար ես ալ սրտապնդուեցայ, գաղթականներու կենսունակութիւնը եւ քանի մը խելացի հայեր տեսնելով: Կարելի է դեռ աշխատիլ այս ժողովուրդին համար, առանց մեծ յաւակնութեան, բայց առանց նաև *dilettantisme*-ի [մակերեսայնութեան]¹⁷:

Այս կարևոր նամակում Հայ ազգային պատվիրակության հանձնարարություն կատարելու վերաբերյալ որևէ անդրադարձ չկա: Ճշտելով Վ. Թեքեյանի՝ Լիբանանում և Սիրիայում գտնվելու ժամանակահատվածը, հարց է առաջանում, թե ինչ նպատակով էր ազգային գործիչն այցելել այս երկրներում գտնվող հայ համայնքներ:

<<Վահան Թեքեյան 100>> տարեգրությունում նշված է, որ 1923 թ.-ին Վ. Թեքեյանը Փարիզի ազգային պատվիրակության հանձնարարությամբ եղել է Բուլղարիայում, Հունաստանում, Սիրիայում, Լիբանանում,

¹⁵ <<Արեւ>>, թիվ 252, հոկտեմբերի 8, 1923:

¹⁶ ՀԱՍ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 113, թ. 128:

¹⁷ Վահան Թեքեյան, Նամականի, Լոս Անջելես, 1983, էջ 247-248:

Պաղեստինում, այցելել հայ գաղթավայրեր և որբանոցներ, հանդես եկել դասախոսություններով, զեկուցումներով, զրույցներով, քաջալերել ու խրախուսել հայ որբերին¹⁸:

Համաձայն չենք այս դիրքորոշումն ունեցող ուսումնասիրողների հետ: Վ. Թեքեյանը Հայ ազգային պատվիրակության հանձնարարությամբ տեղեկություններ է հավաքել միայն Հունաստանի հայ որբանոցների և գաղթականական կայանների վերաբերյալ¹⁹: Այս պնդման հետ կապված առկա են բազմաթիվ ապացույցներ:

Նշված ժամանակաշրջանում Հալեպում, Դամասկոսում և Բեյրութում գործում էին Ազգային միություններ: Վերջիններս տեղերում ներկայացնում էին Հայ ազգային պատվիրակությունը: Ազգային միությունների խնդիրն էր համակարգել գաղթականության, որբերի տեղավորման, ազգային կյանքի կազմակերպման գործերը: Հայ ազգային պատվիրակությունը տեղեկություններ էր ստանում նաև այս մարմիններից:

1923 թ.-ի մարտին Փարիզի <<Ապագայ>> թերթը գրում է. <<...Ազգային Պատուիրակութիւնը պաշտօն յանձնած է այժմ Հալեպ գտնուող Տ. Բաբկեն եպս.-ի շրջիլ Սուրիոյ բոլոր գաղթականական կայաններն ու որբանոցները, մօտէն քննել անոնց վիճակն ու տեղեկագրել Ազգ. Պատուիրակութեան: Պ. Վ. Թեքէեանի, որ վերջերս անցած էր նախ Պուլկարիա և յետոյ Աթէնք, Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ նմանօրինակ պաշտօն մը յանձնուած է Յունաստանի որբերու և գաղթականներու վիճակը քննելու և տեղեկագրելու համար>>²⁰:

Բաբկեն եպիսկոպոս Կյուլեսերյանը իրագործում է այս հանձնարարությունը: Նրան հաջողվում է կազմել ընդարձակ տեղեկագիր²¹: Այս փաստաթուղթը ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացնում է Լիբանանի, Սիրիայի և Պաղեստինի որբանոցների վիճակը, որբերի թվաքանակը և լրացուցիչ այլ տեղեկություններ: Բաբկեն եպիսկոպոսի տեղեկագիրը ընթերցվում է 1923 թ.-ի ապրիլի 25-ին տեղի ունեցած Հայ ազգային պատվիրակության նիստի ժամանակ²²:

1923 թ.-ի մարտի 23-ին տեղի ունեցած Հայ ազգային պատվիրակության հերթական նիստում քննարկվում է հայ

¹⁸ <<Վահան Թեքեյան 100>>. Տարեգրություն, մատենագիտություն, ասույթներ, Երևան, 1978, էջ 18-19:

¹⁹ <<Պայքար>>, թիվ 207, սեպտեմբերի 6, 1923:

²⁰ <<Ապագայ>>, թիվ 16, մարտի 17, 1923:

²¹ Վավերագրեր հայ եկեղեցու պատմության, գիրք Դ, Երևան, 1997, էջ 419-429:

²² ՀԱՍ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 113, թ. 60:

գաղթականներին ԽՍՀՄ տեղափոխելու խնդիրը: Նշվում է, որ այդ նպատակով ՀԽՍՀ ներկայացուցիչներից կազմվել է հատուկ մասնաժողով, որին հետաքրքրում է գաղթականների թիվը, զբաղմունքը և նրանց՝ ամերիկյան օգնություն ապահովելու պայմանները: Սույն խնդրին լուծում տալու նպատակով որոշվում է հետևյալը. <<...խնդրում փճակագրական տեղեկությունները հաւաքելու եւ գաղթականներու տրամադրութիւնները հասկանալու համար դիմել Պ. Վ. Թեքէեանի Յունաստան, Տքթ. Ալթունեանի Սուրիոյ եւ Պ. Համամջեանի Պուկարիոյ համար>>²³:

Լիբանանի և Սիրիայի գաղթականների և որբերի մասին տեղեկություններ հավաքելու գործում Վ. Թեքեյանի անունը որևէ փաստաթղթում չի նշվում: Նա այս երկրներ կարող էր մեկնել միայն անձնական կամ ՌԱ կուսակցության նախաձեռնությամբ:

1920-ական թթ.-ին՝ Սփյուռքի սկզբնավորման ժամանակաշրջանում, ինչպես հայ գաղթականությունը, այնպես էլ հայկական կազմակերպություններն ու ավանդական կուսակցությունները տիրող անորոշության պայմաններում փորձում էին համակերպվել նոր պայմաններին և հնարավորինս դիմակայել դրսաշխարհի մարտահրավերներին: ՌԱ կուսակցությունը, որին անդամակցում էր Վ. Թեքեյանը, նույնպես թևակոխում էր կայացման փուլը և փորձում իր մասնակցությունը բերել հայապահպանության գործին: 1920-ական թթ.-ի սկզբին ի մի բերելով իր կազմակերպական կառույցը՝ ՌԱ կուսակցությունը արտասահմանի հայության շրջանում առավել մեծ ներուժով էր հանդես գալիս հատկապես ԱՄՆ-ում և Եգիպտոսում: Արևմտյան Եվրոպայի, Բուլղարիայի և Սիրիայի շրջանակները նյութական սուղ միջոցների առկայության պայմաններում գտնվում էին ավելի թույլ դիրքերում: Ակնհայտ էր, սակայն, սիրիահայ համայնքի կարևորությունը ոչ միայն ՌԱ, այլև մյուս կուսակցությունների և կազմակերպությունների համար: Սիրիահայ համայնքում հաստատված մեծաթիվ գաղթականությանը ուղղորդելու խնդիրը գործունեության ընդարձակ դաշտ էր մատնանշում ՌԱ կուսակցության համար: Ականավոր սփյուռքագետ Կ. Դալլաքյանը նշում է խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում ՌԱԿ Սիրիայի շրջանակի առաջարկները Բ ընդհանուր պատգամավորական ժողովից առաջ: Շրջանակը կարևորում է տարեցույցների, գրական հանդեսի

²³ ՀԱՍ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 113, թ. 54:

տպագրությունը, կուսակցության պատմության գրառումը՝ որպես ժամանակի հրամայական²⁴:

Իսկ ի՞նչ դերակատարում ունենալ էր Վ. Թեքեյանը ՌԱ կուսակցության գործունեության մեջ: 1923 թ.-ին լինելով ՌԱԿ կենտրոնական վարչության անդամ՝ Վ. Թեքեյանը, մեր կարծիքով, փորձում էր երկու միմյանց շաղկապված կարևոր նպատակներ իրագործել: Նա կարևորում էր համերաշխության գոյությունը Սփյուռքում՝ հայության հավաքական կենտրոն համարելով Խորհրդային Հայաստանը: Համերաշխության շրջանակներում նա չէր բացառում նույնիսկ հակառակորդի դիրքերից հանդես եկող Հայ լեղափոխական դաշնակցություն (ՀՃԴ) կուսակցության հետ բանակցությունները և ընդհանուր հայտարարի գալը: Վ. Թեքեյանը կարևորում էր նաև համասփյուռքյան կազմակերպություն հիմնելու գործը: Ազգային գործիչը այս համարձակ ծրագրերը փորձեց կյանքի կոչել մի փոքր ուշ: 1927 թ.-ից նա գլխավորեց <<Արև>> օրաթերթը: Ըստ Վ. Թեքեյանի, հայ համայնքներում ստեղծված քառսային իրավիճակը սպառնում էր գաղթականության ազգային կեցությանը: Շեղվելով ՌԱ կուսակցության պատգամավորական ժողովի ընդունած ուղեգծից՝ Վ. Թեքեյանը <<Արևի>> օգնությամբ կիրառում է նոր մարտավարական տարբերակ, որը ստանում է <<նոր քաղաքականություն>> անվանումը: Այս ուղղության էությունը համերաշխության հաստատումն էր դրսաշխարհի բոլոր քաղաքական ուժերի և բուն գաղթականության շրջանում²⁵: Ցավոք, Վ. Թեքեյանի սույն ուղղությունը ոչ միայն չի ընդունվում մյուս ավանդական կուսակցությունների կողմից, այլև սուր քննադատության է արժանանում հենց ՌԱ կուսակցության շրջանում:

Ինչպես տեսնում ենք, դեռ 1923 թ.-ին Վ. Թեքեյանը Դամասկոս, Բեյրութ, Հալեպ կատարած այցելությունների ժամանակ հանդիպել է ՌԱԿ ակումբների ներկայացուցիչների հետ, լուծել <<կուսակցական կնճիռներ>>, խրախուսել համագործակցության ցանկացած փորձ, իսկ բանախոսությունների և առանձին զրույցների ընթացքում կարևորել Խորհրդային Հայաստանի դերն ու համերաշխության սկզբունքը:

Ուսումնասիրելով Վ. Թեքեյանի գործունեության այս շրջանը՝ համոզվում ենք, որ նա իր ժամանակի այն եզակի սփյուռքահայ գործիչներից էր, ով վեր դասելով գաղթական հայության շահը

²⁴ Դավաթյան Կ., Ռամկավար ազատական կուսակցության պատմություն (1921-1940), գիրք առաջին, Երևան, 1999, էջ 77-79:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 129:

կուսակցական շահից, փորձ կատարեց մեկտեղել քաղաքական, հասարակական տարբեր դիրքորոշումներ ունեցող կազմակերպությունների ու կուսակցությունների: Այս մտայնությունը հստակ ընդգծվում է Լիբանան և Սիրիա կատարված այցերի ժամանակ: Չնայած 1920-ական թթ.-ին Սփյուռքում տիրող իրավիճակում անիրականանալի ծրագրին, այնուամենայնիվ, Վ. Թեքեյանի ուղեգիծը առաջադիմական կարևոր քայլ էր Սփյուռքի կայացման ու զարգացման գործում, սփյուռքահայ հասարակական մտքի առաջին նվաճումներից մեկը:

Summary

This article is dedicated to the activity one of Armenian national character and great writer Vahan Tekeyan in Syria and Lebanon during 1923 year. Throughout 1923s Vahan Tekeyan, being a member of Liberal Party <<Ramkavar>>, was taking serious steps for confirming solidarity between various parties and organizations of Diaspora as well as he desired to declare Soviet Armenia as a center of whole Armenian nation. He also emphasized the importance of the creation of the the joint Diaspora Organization. Tekeyan's all these intentions became obvious in 1923 during his visit to Syria and Lebanon. However, the parctic steps were taken later, particularly in 1927. This part of Tekeyan's activity is too important both for the history of Diaspora and for the analyze of Tekeyan's biography.

Резюме

В этой статье освещается деятельность народного деятеля, великого писателя Ваана Текеяна в Ливане и Сирии в 1923 г..В 1920 г. Ваан Текеян ,являясь членом партии "Рамкавар азатакан", предпринимал решительные шаги для утверждения солидарности между действующими в Спюрке различными армянскими политическими партиями и организациями, и с целью сделать Советскую Армению центром всех армян. На пути осуществления этой задачи считал также важным делом создание общедиаспорской организации. Эти намерения Текеяна становятся явными во время его визита в Ливан и Сирию в 1923г.. Но деловые шаги в этом направлении делаются позднее, в 1927 г.. Этот эпизод деятельности Текеяна был очень важным как для истории диаспоры, так и с точки зрения анализа биографии народного деятеля.